

*HISTORIJSKI ZBORNIK, sv. I — XIX—XX (1948—1966—67).
Prilozi novijoj povijesti*

»Historijski zbornik« izdaje Povijesno društvo Hrvatske. Zamisljen je kao tromjesečni časopis o hrvatskoj povijesti i povijesti drugih južnoslavenskih naroda. Ali uslijed financijskih neprilika — koje i sada uzrokuju zakašnjenje izlaženja pojedinih godišta — »Historijski zbornik« izlazi kao godišnja edicija. Ipak, on ima sva bitna obilježja znanstvenog časopisa, naročito po svojim rubrikama Ocjene, Prikazi, Bilješke i, u posljednje vrijeme, Diskusije. »Historijski zbornik« ima zatim stalne rubrike u kojima objavljuje rasprave, građu i informacije iz znanstvenih ustanova. U početku je časopis donosio i priloge s područja povijesti umjetnosti i arheologije, ali je osnivanjem posebnih časopisa za ta područja ta rubrika napuštena.

U vrijeme osnivanja, »Historijski zbornik« bio je jedini povijesni časopis u Hrvatskoj i njegova je odgovornost u takvoj situaciji bila velika. Prije svega radilo se o potrebi otvaranja novog pristupa proučavanju hrvatske povijesti i uopće povijesti jugoslavenskih naroda, koji bi se temeljio na historijskom materijalizmu, a zatim je trebalo i usmjeriti odgovarajuća povijesna istraživanja prema novijoj hrvatskoj povijesti, tj. povijesti od 19. stoljeća dalje, koja se dotad nije nalazila u središtu interesa povjesničara. Dakako, to nije smjelo značiti i napuštanje ostalih područja, odnosno njihovo zanemarivanje. »Historijski zbornik« je tu zadaću veoma uspješno izvršio. Većina priloga objavljenih u »Historijskom zborniku« odnosi se upravo na noviju hrvatsku povijest. Težište je na radovima koji obrađuju razdoblje od druge polovice 19. stoljeća do 1914. godine. Priličan broj radova obrađuje i probleme hrvatske povijesti srednjeg vijeka, a zatim slijede radovi o problemima stvaranja prve države južnoslavenskih naroda i njenog unutrašnjopolitičkog razvoja, te prilozi o povijesti narodno-oslobodilačke borbe i socijalističke revolucije. Razumljivo je da o problemima najnovije povijesti, tj. o razdoblju od stvaranja prve jugoslavenske države nadalje, ima manje radova, jer postoje specijalizirani časopisi u kojima se obrađuje ta problematika. Tako »Historijski zbornik« ni nema, osim u prvom razdoblju izlaženja, prvenstvenu zadaću da stavlja težište na radove iz toga razdoblja. Međutim, čini se da bi trebalo posvetiti nešto veću pažnju radovima o hrvatskoj povijesti od 16. do 18. stoljeća, tj. nekako poticati istraživanje tog razdoblja koje je prilično potisnuto u hrvatskoj historiografiji. Dakako, to ne zavisi prvenstveno od napora članova redakcije »Historijskog zbornika«.

Inače radovi objavljeni u »Historijskom zborniku« obrađuju pretežno problematiku političkog razvoja hrvatskog naroda u pojedinim razdobljima, iako ima i radova koji se zadržavaju na analizama gospodarskih i socijalnih prilika, odnosno u mnogo radova, iako im to nije glavna tema, i ti su problemi sadržani. »Historijski zbornik« objavljuje i radove koji se odnose na povijest ostalih naroda, tj. nije isključivo orijentiran na hrvatsku povijest. Osim toga, veoma bogata i priložima raznovrsna rubrika Ocjena, Prikaza i Bilježaka (obično oko

trećina Zbornika) donosi osvrte i informacije o radovima, djelima i časopisima iz povijesti svih naših naroda, a i ostalim problemima povijesti. Šteta je što se u »Historijskom zborniku« ne raspravlja više o problemima metodologije proučavanja povijesti i, čini mi se, da bi redakcija trebala u tom pogledu učiniti potrebne napore.

Veoma je važna karakteristika »Historijskog zbornika« okupljanje širokog kruga suradnika, ne samo iz Hrvatske već i iz ostalih naših republika. Osim toga, u »Historijskom zborniku« redovito surađuju mladi povjesničari pa im se tako daje poticaj za daljnji rad i utječe na njihov naučni razvoj. Veliku zaslugu za takvu orijentaciju, kao i uopće za razvoj i naučni nivo »Historijskog zbornika«, ima glavni i odgovorni urednik dr J. Šidak, koji je u toku dvadesetogodišnjeg rada tome posvećivao naročitu pažnju. Tako je većina danas eminentnih hrvatskih povjesničara potekla baš iz kruga oko »Historijskog zbornika«. Zato je s punim pravom Upravni odbor Povijesnog društva Hrvatske svezak XIX—XX »Historijskog zbornika« posvetio dru J. Šidaku.

Iz obilja radova o hrvatskoj povijesti, koji su štampani u 20 godišta »Historijskog zbornika«, odabrao sam za ovaj prikaz radove o razdoblju od godine 1848/49. pa dalje.

Budući da je u vrijeme početka izlaženja »Historijskog zbornika« padala 100-godišnjica revolucionarnih zbivanja godine 1848/49, obrada problema vezanih uz to pitanje prilično je zastupljena u »Historijskom zborniku«. Općenito o revolucionarnim zbivanjima u Evropi govori se u članku J. Šidaka »Revolucija 1848—49«. ¹ Šidak je u tom članku želio dati »okvir koji je prije svega potreban, želimo li steći pravilan sud o značenju našeg zbivanja u to sudbonosno doba« (26). V. Bogdanov u radu »Uloga podunavskih slavenskih naroda 1948—49. u svijetlu najnovijih istraživanja sovjetske historiografije« pokušao je dati odgovor na to jesu li zbivanja 1848/49. kod naših naroda imala revolucionaran ili kontrarevolucionaran karakter. ² Razmatrao je te događaje naročito s obzirom na ocjene koje su o njima napisali Marx i Engels, a zatim i s obzirom na to što je dotadašnja građanska historiografija »pisala hvalospjeve jedino o nosiocima reakcije kod nas: o banu Jelačiću i patrijarhu Rajačiću« (44). Bogdanov je u tim razmatranjima došao do zaključka da se jedino uspješno može proučavati naša povijest — kao uostalom i povijest drugih naroda u godinama 1848. i 1849 — ako se to razdoblje promatra »na osnovi nejedinstvenosti i etapnosti i našega pokreta« (65), odnosno da »bogata nova, dosad gotovo sasvim nepoznata arhivska građa, s jedne strane, u potpunosti potvrđuje ispravnost one oštre osude, koju su, u duhu Marksa i Engelsa, naši rukovodioci izrekli o kontrarevolucionarnoj ulozi Jelačićeva i Rajačićeva vodstva naših pokreta« i da »ta građa svjedoči o tome, da su i kod južno-slavenskih naroda u doba revolucije postojale i djelovale i takve socijalno-ekonomski i politički ugnjetene klase, koje su, boreći se protiv Jelačić-Rajačićeve reakcije, vodile naprednu, demokratsku, antiaustrijsku a protalijansku i promadžarsku politiku, koja je služila interesima evropske revolucije i bila na liniji one pozitivne oslobodilačke borbe, koja, nošena potlačenim društvenim slojevima naših naroda, traje vjekovima« (66). U tom smislu dao je i opširnu ocjenu rada J. Radonića »Patrijarh Rajačić i general Đuro Rukavina. Povodom stogodišnjice ustanka 1848. godine«

¹ I/1948.

² I/1948.

(Glas SAN CXCIII, Odeljenje društvenih nauka 96, Beograd, 1949).³ Od šireg su značenja pri razmatranju problematike zbivanja 1848. i 1849. godine i dvije ocjene J. Šidaka u kojima se osvrnuo na novije priloge o slavenskim, odnosno našim narodima za revolucije 1848/49.⁴ Šidak je također razmatrajući probleme 1848/49. godine u Hrvatskoj dokazao da neke detronizacije Habsburgovaca u Hrvatskom saboru nije bilo.⁵ Ekonomsku situaciju u Hrvatskoj, naročito s obzirom na razvoj industrijske revolucije, u vrijeme revolucionarnih zbivanja pokušao je ocrtati R. Bičanić.⁶ Posebno su značajni radovi S. Gavrilovića o hrvatskom i slavonskom selu u doba 1848/49. godine.⁷ Na temelju arhivske građe, tj. akata županijskih uprava, Gavrilović je dao veoma iscrpne radove u kojima je pokazao da su u to doba postojali veoma jaki i široki agrarno-socijalni pokreti na selu. Problemima socijalne strukture, sudbine i odnosa političkih organa tadašnje Hrvatske prema mađaronskoj emigraciji, koja je godine 1848. napustila Hrvatsku, bavi se V. Koščak.⁸

U »Historijskom zborniku« štampano je i nekoliko priloga koji pokušavaju osvijetliti djelovanje pojedinih ličnosti u događajima 1848/49. godine. Tako V. Bogdanov piše o A. T. Brliću, i to u povodu objavljivanja dva Brličeva članka i korespondencije (»Građa za povijest književnosti hrvatske«, knj. 16, Zagreb 1948).⁹ Bogdanov je u osvrtu na tu materiju i uvodni rad konstatirao da Brlić u svojim uspomnama, koje je pisao poslije 1848/49. godine, ne predstavlja svoju ulogu u pravom svjetlu, odnosno Bogdanov smatra da je Brlić bio radikalniji 1848. godine. Bogdanov isto tako smatra da Gučetić nije utjecao na Brlića u vezi s njegovim stavom prema odnosima s Austrijom i Mađarskom. Brličevu ulogu u tim godinama rasvjetljavaju i pisma koja je objavio S. Gavrilović, a koja se odnose uglavnom na problem hrvatsko-srpskih odnosa 1848/49. godine.¹⁰ Gavrilović je objavio dva Brličeva pisma (jedno patrijarhu Rajačiću, a jedno I. Garašaninu), i jedno pismo I. I. Tkalca patrijarhu Rajačiću. Gavrilović je radi osvjetljavanja uloge M. Georgijevića u zbivanjima 1848/49. godine i, naročito, hrvatsko-srpskih odnosa saopćio i nekoliko pisama M. Georgijevića patrijarhu Rajačiću i nekom neidentificiranom prijatelju.¹¹ O djelatnosti Lj. Vukotinovića u razdoblju 1848/49. prilično podataka donosi u svom radu O. Šojat.¹² Rasvjetljavanju situacije u Hrvatskoj u doba 1848/49. godine mogu

³ II/1949.

⁴ J. Šidak, Novi prilozi o slavenskim narodima u revoluciji 1848—49, I/1948; Prilozi povijesti naših naroda za revolucije 1848/9, IX/1956.

⁵ Isti, O tobožnjoj detronizaciji Habsburgovaca u Hrvatskom saboru 1848, XVI/1963.

⁶ R. Bičanić, Industrijska revolucija u Hrvatskoj i godina 1848, I/1948.

⁷ S. Gavrilović, Agrarni nemiri u Križevačkoj i Varaždinskoj županiji 1848—1850, XIII/1960; Virovitička županija u revoluciji 1848—49, XIV/1961.

⁸ V. Koščak, Mađaronska emigracija 1848, III/1950.

⁹ V. Bogdanov, Prilog upoznavanju uloge A. T. Brlića u revoluciji 1848—49, II/1949.

¹⁰ S. Gavrilović, Brličeva i Tkalčeva pisma patrijarhu Rajačiću i Garašaninu (1849—52), XIX—XX/1966—67.

¹¹ S. Gavrilović, Dopunski podaci o ulozi Mojsija Georgijevića u revoluciji 1848—49, XVIII/1965. O M. Georgijeviću piše i J. Šidak u ocjeni rada K. Georgijević »Iz neobjavljene Vukove prepiske« (Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu III, 1955), VIII/1955.

¹² O. Šojat, Ljudevit Vukotinović i četrdesetosma, IX/1956.

pridonijeti i odlomci iz dnevnika književnice D. Jarnevićeve, koje je objavio S. Dvoržak, a odnose se na razdoblje od 18. 3. 1848. do 26. 4. 1849. godine.¹³ Dva priloga odnose se na razdoblje 1848/49. u Istri. F. Barbalić u radu »Prvi parlamentarni izbori u Istri 1848.« piše o izborima za Ustavotvornu skupštinu, koji su u Istri održani 5. i 17. 6. 1848. godine, razmatra situaciju u pojedinim izbornim kotarima, utvrđuje broj stanovnika i onih koji su imali pravo glasa itd.¹⁴ M. Rojnić objavljuje rad »Nacionalno pitanje u Istri 1848/49.«¹⁵

Narednu cjelinu čine radovi o hrvatskoj povijesti od druge polovice 19. st. do god. 1914. O tom su razdoblju objavljeni brojni prilozi u rubrikama Građa i Rasprave.¹⁶ Zadržat ću se najprije na priložima u rubrici Građa.

V. Krestić objavio je građu o bijegu M. Makanca u Beograd godine 1862.¹⁷ i o radu Đ. Klarića u »Slavjanskom jugu« 1867/68. godine.¹⁸ Riječ je o akciji koju su protiv Klarića poveli službeni organi tadašnje Hrvatske, u vezi s jednom vinjetom koja je sadržavala grbove svih naših zemalja i pojavila se u glavi prvog broja »Slavjanskog juga«. U rubrici Građa objavljen je i rad V. Ciliga o Rujanskom manifestu Narodne stranke od 20. IX 1871. godine.^{18a} Ciliga je donijela potpun tekst Manifesta i utvrdila da on ne poriče izričito valjanost Hrvatsko-ugarske nagodbe, kako se inače obično u literaturi smatralo. Pokazala je da je do toga došlo zbog toga što je M. Polić, pišući o Manifestu, citirao dijelove jednog članka objavljenog u *Obzoru*, koji je takve tvrdnje sadržavao. Prilog povijesti hrvatsko-slovenskih odnosa u tom razdoblju predstavljaju pisma M. Makanca koja je saopćio D. Kermavner i datirao ih 1871. i 1875. godinom.¹⁹

Na osnovi nepoznatih arhivskih materijala, a u povodu »afere valcera« iz 1862. godine, piše o Kukuljeviću V. Krestić.²⁰ J. Šidak donosi u cjelini pismo M. Makanca od 22. II 1868. godine, upućeno J. J. Strossmayeru i pismo E. Kvaternika od 6. i 7. VIII 1871. E. pl. Halperu. Oba su važna radi veza Narodne stranke s vladom Kneževine Srbije (prvo), odnosno radi objašnjenja krize Stranke prava (drugo).²¹ I. Očak pripućuje korespondenciju I. Kukuljevića, E. Kvaternika, M. Mrazovića i I. Perkovca, F. Račkog i B. Šuleka s N. A. Popovim i I. I. Sreznjevskim, ruskim povjesničarima i slavistima, a koja

¹³ S. Dvoržak, Dogadjaji g. 1848. u Dnevniku Dragojle Jarnevićeve, IX/1956.

O problemima koji su vezani uz zbivanja 1848/49. godine štampana su u »Historijskom zborniku« još ova dva rada: H. Batowski, Mickiewicz prema Južnim Slavenima 1848—49, IX/1956. i P. Snyer, Posao milošiansko-gajanski' pred gradskim magistratom, 1—2, V/1952.

¹⁴ I/1948.

¹⁵ II/1949.

¹⁶ U »Historijskom zborniku«, u rubrici Građa, osim izvornih materijala donose se i oni radovi koji nemaju obilježje znanstvene rasprave jer im je težište na obilato reproduciranim izvornim tekstovima.

¹⁷ V. Krestić, Zagrebačke demonstracije i bekstvo Milana Makanca u Beograd 1862, XV/1962.

¹⁸ Isti, Slavjanski jug' Đure Klarića (1867—68), XIV/1961.

^{18a} V. Ciliga, Prilog ocjeni Rujanskog manifesta Narodne stranke od 20. IX 1871, XIV/1961.

¹⁹ D. Kermavner, Dva pisma Milana Makanca Josipu Jurčiču (Prilog historiji hrvatsko-slovenskih odnosa), XVI/1963. Vidi i ispravku istog, XVII/1964.

²⁰ V. Krestić, Prilozi za biografiju Ivana Kukuljevića, XIX—XX/1966—67.

²¹ J. Šidak, Dva priloga hrvatskoj povijesti od 1868—1871, XIX—XX/1966—67.

je nastala između 1858. i 1880. godine.²² V. Vojvodić saopćio je dva izvještaja i dva pisma R. Čuića, vrhovnog vojnog zapovjednika u buni 1871. godine, koja je napisao kneževskom namjesniku J. Ristiću 1871. godine, nakon dolaska u Beograd.²³ Ti dokumenti čine cjelinu s onima koje je već 1929. godine objavio Grgur Jakšić («Zbornik naučnih radova Ferdi Šišiću»). I. Čizmić piše o osnovnim biografskim podacima Stjepana Dojčića, atentatora na komesara I. Skerlecza 1913. godine, te prilikama u kojima je donijeta odluka o atentatu i dojmovima što ih je taj atentat pobudio u štampi naših emigranata u Americi i hrvatskoj javnosti.²⁴ Obilje izvorne građe, u obliku sažetih i kronološki povezanih rezimea, o raspravama u ugarskom saboru o hrvatskom pitanju od 1892. do 1918. godine dao je A. Lebl.²⁵ Rasprave koje obuhvaćaju problematiku prije navedenog razdoblja obrađuju, uglavnom, tri kategorije pitanja, tj. odnose se na probleme razvoja i političkog djelovanja Narodne stranke, zatim Stranke prava te radničkog pokreta i socijalne demokracije. Problemima Narodne stranke od 1873. godine naročito se u svojim priložima bavi V. Ciliga. Uz već spomenutu građu o Rujanskom manifestu prikazala je rad i ulogu I. Vončine, jednog od prvaka stranke i odnos stranke prema južnoslavenskom pitanju od njezina sporazuma sa srpskom vladom o zajedničkoj politici, zatim razdoblje kad je srbijanska vlada 1867. godine napustila tu politiku do inicijative Narodne stranke za sastanak jugoslavenskih političara u Ljubljani 1870. godine.²⁶ Lj. Kuntić pokušala je objasniti ulogu francuskog novinara I. Rigondauda u Hrvatskoj, odnosno njegove veze s opozicijom u Hrvatskoj.²⁷ Ista autorica ocjenjuje i neke elemente u vezi s boravkom I. I. Tkalca u inozemstvu.²⁸ Problem pravaštva, jednu od značajnijih komponenata političkog razvoja u Hrvatskoj, »načeo« je u »Historijskom zborniku« A. Flaker.²⁹ Najprije je iznio neka shvaćanja u Stranci prava poslije njene obnove, naročito kod pravaške omladine koja je bila pod utjecajem materijalističkih ideja, posebno Černiševskog. Zatim je razradio mjesto Rusije u pravaškoj vanjskopolitičkoj koncepciji, odnosno razvoj pravaške ideje od kritike Rusije u 60-tim do apologije u 80-tim godinama 19. stoljeća. Posebno značajne rasprave o pravaštvu dala je M. Gross.³⁰ U prvom je radu prikazala obnovu Stranke prava, stav hrvatske opozicije prema

²² I. Očak, Građa za povijest hrvatsko-ruskih veza u drugoj polovini XIX stoljeća, XIX—XX/1966—67.

²³ V. Vojvodić, Izvještaji Rada Čuića o Rakovačkoj buni (1871), XIV/1961.

²⁴ I. Čizmić, O atentatu Stjepana Dojčića na komesara Ivana bar. Skerlecza 1913, XIX—XX/1966—67.

²⁵ A. Lebl, Hrvatsko pitanje kroz prizmu Ugarskog parlamenta, 1892—1918, XVII/1964.

²⁶ V. Ciliga, O nekim pitanjima u vezi s političkom djelatnošću Ivana Vončine 1868—73, XVI/1963. (diskusija u povodu knjige J. Horvata »Povijest novinstva Hrvatske 1771—1939«, Zagreb 1962); Narodna stranka i južnoslavensko pitanje (1866—70), XVII/1964. U vezi s ovim posljednjim radom razvila se diskusija između D. Kermavnera i V. Cilige. Vidi XVIII/1965. i XIX—XX/1966—67.

²⁷ Lj. Kuntić, Prilog politici hrvatske opozicije 1865—1868, X/1957.

²⁸ Ista, O nekim problemima djelatnosti I. I. Tkalca u emigraciji, XIX—XX/1966—67. (To je diskusija u povodu knjige Angela Tamborre »Imbro I. Tkalac e l'Italia«, Roma 1966).

²⁹ A. Flaker, O pravaškom radikalizmu 80-tih godina XIX stoljeća, VII/1954; Pravaštvo i Rusija, XI—XII/1958—59.

³⁰ M. Gross, Osnovni problemi pravaške politike 1878—1887, XV/1962; Geneza Frankove stranke, XVII/1964.

Austro-Ugarskoj Monarhiji, prorusku orijentaciju Stranke prava, njen odnos prema srpskom pitanju i slom Stranke prava. U drugom radu M. Gross »slijedeći daljnji razvoj pravaštva, do njegovog rascjepa 1895. [...] uspjela je da prikaže još jedan njegov podjednako zamršen proces — pretvaranje radikalnog starčevićanstva u oportunističku, proaustrijsku frankovštinu i da pri tom oživi ličnosti J. Franka i F. Folnegovića, koje su u tom procesu odigrale presudnu ulogu.«³¹

M. Gross je i autor radova koji se odnose na probleme socijalne demokracije i uopće razvoja radničkog pokreta u Hrvatskoj.³² U nizu objavljenih radova prikazala je osnovne karakteristike socijalne demokracije u Hrvatskoj i Slavoniji, stajalište Socijaldemokratske stranke (SDS) Hrvatske i Slavonije prema nacionalnom pitanju, naročito se zadržavajući na odnosu SDS prema hegemoniji mađarskih vladajućih klasa u Hrvatskoj i hrvatsko-srpskom pitanju, te odnosu SDS prema narodnom pokretu 1903. godine. Njezina rasprava »Počeci radničkog pokreta u Zagrebu« ocijenjena je kao »prva rasprava u hrvatskoj historiografiji (o tome pitanju, M. M.), izradjena prema metodama historijske nauke.«³³ U tom se radu, u kojem je dala periodizaciju radničkog pokreta u Hrvatskoj, zadržala na razdoblju od 1869. do 1875. godine, tj. na razdoblju od prvih početaka radničkih organizacija do zabrane *Radničkog prijatelja*. Pri tome je željela ocijeniti karakter radničkog pokreta u tom razdoblju s obzirom na razvoj socijaldemokratske ideje, djelatnost, opseg i rezultate radničkih organizacija i reagiranje »viših društvenih slojeva« na pojavu radničkog pokreta. Razdoblju hrvatske povijesti do 1914. godine pripada još i prikaz omladinskog pokreta u Hrvatskoj V. Zaninovića.³⁴ Autor je u tom radu obuhvatio razdoblje od 1907. do 1914. godine, naročito se zadržavajući na objašnjavanju raznih tendencija koje su se javljale u omladinskom pokretu a dolazile su do izražaja u nekim novinama (*Hrvatski djak*, *Val*, *Vihor*). Posebno je značajan rad M. Gross o hrvatskoj politici u Bosni i Hercegovini.³⁵ To je prvi rad koji ispituje tu veoma složenu problematiku. Jedan problem gospodarskog života Hrvatske toga razdoblja obradio je S. Štampar u radu »Borba jedrenjača s parobrodima na Hrvatskom primorju.«³⁶

Nekoliko radova odnosi se na probleme iz povijesti Dalmacije. G. Novak prikazao je problem sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom u svjetlu rasprava koje su se vodile u bečkom Carevinskom vijeću u rujnu 1860. godine, a zatim i tok događaja oko tog pitanja do veljačkog patenta 1861. godine.³⁷ Obradeni su i neki problemi vezani uz ličnosti i međusobne odnose N. Nodila i M. Pavlinovića.³⁸

³¹ J. Šidak, Hrvatska historiografija 1955—65. (I dio), XVIII/1965, 44.

³² M. Gross, Neke karakteristike socijalne demokracije u Hrvatskoj i Slavoniji, V/1952; Socijalna demokracija prema nacionalnom pitanju u Hrvatskoj 1890—1902, IX/1956; Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije i narodni pokret 1903, VII/1954; Počeci radničkog pokreta u Zagrebu, VIII/1955.

³³ J. Šidak, Hrvatska historiografija, n. dj. 41.

³⁴ V. Zaninović, Mlada Hrvatska uoči I svjetskog rata, XI—XII/1958—59.

³⁵ M. Gross, Hrvatska politika u Bosni i Hercegovini od 1878 do 1914, XIX—XX/1966—67. Upozoravam i na rad, o ranijem periodu, M. Hadžijabića »Jedan neostvareni nacionalno-politički projekt u Bosni iz g. 1853«, XIX—XX/1966—67.

³⁶ II/1949.

³⁷ G. Novak, Pitanje sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom 1860—61, VI/1953.

³⁸ M. Pavlinović, Odnosi između Naska Nodila i Mihovila Pavlinovića od 1852—1887, XV/1962; B. Zelić, Prilog diskusiji o Mihovilu Pavlinoviću, XVI/1963; I. Jelić, Korepondencija Mihovila Pavlinovića, XVII/1964.

Vrijedno je upozoriti i na ocjene I. Jelića o novim priložima o narodnom preporodu u Dalmaciji i D. Šepića o narodnom preporodu u Istri.³⁹

Posebno treba istaći rad J. Šidaka »Hrvatska historiografija 1955/65, I dio«.⁴⁰ Šidak je u tom radu prikazao organizacionu podlogu, a zatim i radove koji su nastali u navedenom razdoblju. U tom dijelu obuhvaćena je historiografija o hrvatskoj povijesti do 1914. godine.

»Historijski zbornik« donosi i dosta građe i rasprava o problemima ujedinjenja naših naroda u zajedničku državu. Tako je o Jugoslavenskom odboru jedan rad dao D. Šepić.⁴¹ Razmotrio je kakav je bio utjecaj srpske vlade pri stvaranju Jugoslavenskog odbora i uopće na njegov rad. Na osnovi arhiva J. M. Jovanovića, zaključio je da je Pašić dao inicijativu za stvaranje Jugoslavenskog odbora, ali je zatim bio zatečen aktivnošću Odbora, to više što je Pašić težio stvaranju Velike Srbije, dakle nečemu što je bilo sasvim suprotno aktivnosti Jugoslavenskog odbora. B. Krizman objavio je neke dokumente o problemima veza Jugoslavenskog odbora i domaćih političara u toku prvoga svjetskog rata.⁴²

O situaciji u doba raspadanja Austro-Ugarske, posebno u vezi s utjecajem oktobarske revolucije, piše D. Šepić.⁴³ On želi utvrditi kako je sovjetski mirovni program za vrijeme pregovora u Brest-Litovsku utjecao na razvoj jugoslavenskog pitanja u Monarhiji, naročito na držanje i politiku Jugoslavenskog kluba u Carevinskom vijeću u Beču.

Vrijedni su zatim prilozi o djelatnosti Jugoslavenskog dobrovoljačkog korpusa u Rusiji u doba revolucionarnih previranja. V. Koščak objavljuje tako izvještaje koje je iz Rusije slao A. Mandić, a sadrže podatke i izjave S. Kašikovića, narednika-daka štabne čete Korpusa Srba, Hrvata i Slovenaca u Odesi iz srpnja 1917. godine.⁴⁴ A. Lainović donosi instrukciju srpske vlade, koju je napisao N. Pašić, srpskom poslaniku u Londonu J. M. Jovanoviću o raznim tadašnjim trzavicama među Srbima, Hrvatima i Slovencima u Dobrovoljačkom korpusu u Rusiji.⁴⁵ Problemima razdoblja stvaranja prve jugoslavenske države naročito se bavi B. Krizman. Krizman tako priopćuje i upozorava na neke izvorne dokumente u povodu puta Stj. Tisze po jugoslavenskim zemljama.⁴⁶ Zatim je objavio i izvode iz telefonsko-telegrafskih obavijesti koje su stizale u središnju kancelariju Narodnog vijeća, odnosno odjel za narodnu obranu u razdoblju od 30. 10. 1918. do 1. 1. 1919. godine.⁴⁷ Prikupio je neke dokumente, uglavnom iz arhiva Vojnoistorijskog instituta, koji prikazuju situaciju u Srpskoj vrhovnoj komandi

³⁹ I. Jelić, Novi prilozi o narodnom preporodu u Dalmaciji, XVI/1963; D. Šepić, Hrvatski narodni preporod u Istri u našoj novijoj historiografiji, XV/1962.

⁴⁰ XVIII/1965.

⁴¹ D. Šepić, Srpska vlada i počeci Jugoslavenskog odbora, XIII/1960.

⁴² B. Krizman, Povjerljive veze između Jugoslavenskog odbora i domaćih političara za I svjetskog rata, XV/1962.

⁴³ D. Šepić, Oktobarska revolucija i jugoslavensko pitanje u Austro-Ugarskoj 1917/1918, XI—XII/1958—59.

⁴⁴ V. Koščak, Prilog za historiju 1917. godine, X/1957.

⁴⁵ A. Lainović, Nikola Pašić o dobrovoljačkom korpusu u Rusiji 1917, XVIII/1965.

⁴⁶ B. Krizman, O putu grofa Stj. Tisze po jugoslavenskim zemljama u septembru 1918, XI—XII/1958—59. (Rad je nastao u povodu članka B. Stulija »Okolo jedne turneje grofa Tisze po jugoslavenskim zemljama u septembru 1918. godine«, Pregled, XI, br. 1. Sarajevo 1959.)

⁴⁷ Isti, Građa o nemirima u Hrvatskoj na kraju g. 1918, X/1957.

u vrijeme sloma Austro-Ugarske.⁴⁸ B. Krizman je priopćio i izvještaje koje je generalštabni potpukovnik D. T. Simović, delegat Srpske vrhovne komande, slao iz Zagreba u toku mjeseca studenog 1918. godine.⁴⁹ U posebnim raspravama Krizman je obradio uvjete u kojima je došlo do stvaranja, i samo stvaranje Narodnog vijeća SHS te njegovu vanjskopolitičku djelatnost.⁵⁰

Više priloga u »Historijskom zborniku« obrađuje pitanje povijesti prve jugoslavenske države. Tako je H. Matković pokušao objasniti pravi smisao veza između frankovaca i radikala i zaključio da su frankovci, bez stvarne podrške masa, bili spremni da se odreknu svojih principa kako bi došli do vlasti.⁵¹ Matković se zadržao i na djelatnosti Đ. Šurmina, naročito u vezi sa stvaranjem Hrvatske narodne stranke.⁵²

Najviše priloga o političkoj situaciji u Kraljevini Jugoslaviji napisao je Lj. Boban. Boban o toj problematici objavljuje izvorne dokumente i rasprave. Tako je priopćio pismo S. Pribićevića iz 1933. godine u povodu odjeka izazvanog knjigom »Diktatura kralja Aleksandra«.⁵³ Pismo je važno jer, kako Boban kaže, sadržava kritiku stavova vodstva srbijanskih opozicionih stranaka, zatim stavove Pribićevića prema problemima hrvatsko-srpskih odnosa i njegove prijedloge o principima na kojima bi se morao temeljiti državopravni, socijalni i gospodarski program Samostalne demokratske stranke. Boban je objavio i Memorandum R. W. Seton-Watsona, upućen engleskom ministarstvu vanjskih poslova i nekim političkim ličnostima u Jugoslaviji.⁵⁴ Seton-Watson je u Memorandumu iznio svoja shvaćanja o situaciji u Jugoslaviji, nakon boravka i razgovora s mnogim istaknutim ličnostima u toku rujna i listopada 1936. godine. Boban je, osim toga, objavio i dvije rasprave.⁵⁵ U prvoj obrađuje politiku dvora, Mačekov stav prema toj politici i Mačekove odnose s vodstvima opozicionih stranaka. U drugoj mu je težište na prikazivanju akcija vodstva Radikalne, Demokratske i Zemljoradničke stranke poslije objavljivanja Zagrebačkih punktacija i utvrđivanju onog što je bilo zajedničko, odnosno u čemu su bile bitne razlike između hrvatske i srbijanske opozicije šestosiječanjskom režimu.

Neki problemi vanjskopolitičkih odnosa Kraljevine Jugoslavije obrađeni su u radovima Magos G. i B. Krizmana.⁵⁶

⁴⁸ *Isti*, Srpska vrhovna komanda u danima raspada Austro-Ugarske 1918, XIV/1961.

⁴⁹ *Isti*, Izvještaj D. T. Simovića delegata Srpske vrhovne komande kod vlade Narodnog vijeća SHS g. 1918, VIII/1955.

⁵⁰ *Isti*, Osnivanje Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918, VII/1954; Predstavnički Predsjedništva Narodnog vijeća SHS u Budimpešti, Beču i Pragu 1918, X/1957.

⁵¹ H. Matković, Veze između frankovaca i radikala od 1922—1925, XV/1962. (Vidi i diskusiju Z. Kulundžića, XVII/1964.)

⁵² *Isti*, Šurminova akcija za osnivanje Hrvatske narodne stranke, XIX—XX/1966—67.

⁵³ Lj. Boban, Jedno pismo Sv. Pribićevića iz vremena šestojanuarskog režima, XVIII/1965.

⁵⁴ *Isti*, Memorandum R. W. Seton-Watsona o prilikama u Jugoslaviji (1936), XIX—XX/1966—67.

⁵⁵ *Isti*, Iz historije odnosa Vl. Mačeka i dvora u vrijeme šestojanuarskog režima (Odnosi do oktobranog ustava od 3. IX 1931), XVIII/1965; Držanje srbijanskih opozicionih stranaka povodom zagrebačkih punktacija (1932—33), XV/1962.

⁵⁶ Magos G., Promjene u mađarsko-jugoslavensko-talijanskim odnosima 1926—1927, XI—XII/1958—59; B. Krizman, Odnosi Jugoslavije s Njemačkom i Italijom 1937—41, XVII/1964.

Tom razdoblju pripada i prilog I. Jelića »Prvomajske demonstracije u Zagrebu 1940«. ⁵⁷ To su bile prve velike demonstracije, odnosno prva prvomajska radnička manifestacija, u kojima je radnička klasa potpuno napustila socijaldemokratski način proslavljanja 1. svibnja (izleti) i demonstrirala na ulicama s određenim programom, programom KPH.

Nekoliko priloga obrađuje i probleme narodnooslobodilačke borbe. D. Plenča je napisao opširnu diskusiju u kojoj se osvrće na tezu o podjeli NOP na etape razvoja i tezu da se jugoslavenski narodi nisu htjeli boriti za »hegemonističku i nedemokratsku državu«. ⁵⁸ Plenča je pokazao i aktivnost Komunističke partije na području Dalmacije, prije i u vrijeme podizanja ustanka, te razvoj partizanskih jedinica, posebno stvaranje Srednjedalmatinskog odreda i njegovu ulogu u borbi s četnicima. ⁵⁹ Uz povijest Dalmacije u narodnooslobodilačkoj borbi vezan je i rad B. Leontića »Split godine 1941«. ⁶⁰ D. Gizdić je objelodanio zapise i bilješke o razvoju Dalmacije u periodu od prosinca 1944. do svibnja 1945. godine. ⁶¹ Prikazao je obnovu privrednog i javnog života (saobraćaj, industrija, zanatstvo, trgovina, prehrana, školstvo, zdravstvo itd.) i aktivnost i razvoj antifašističkih organizacija (KPJ, JNOF, AFŽ, SKOJ i dr.).

O razvitku organa vlasti u NOB-u piše F. Čulinović u radu »Razvitak ZAVNOH-a«. ⁶² B. Žutić je opisao razvoj narodne vlasti po pojedinim područjima djelatnosti u kotaru Vrginmost. ⁶³ O problemima NOB u Istri objavio je rad V. Antić »Karakteristični momenti narodnooslobodilačke borbe u Istri«. ⁶⁴ Deportacijama Srba iz Hrvatske, prema podacima Državnog ravnateljstva za ponovu u Zagrebu, u razdoblju od lipnja do listopada 1941. godine, bavi se A. Lj. Lisac. ⁶⁵

»Historijski zbornik« je, svakako, jedna od veoma značajnih publikacija za povijesnu nauku u Hrvatskoj. U nekom smislu ima i karakter jednog od organizacionih središta njenog razvoja, naročito za proučavanje razdoblja hrvatske povijesti do 1914. godine.

Marijan Matićka

⁵⁷ XVIII/1965.

⁵⁸ D. Plenča, O nekim problemima teorije o karakteru NOP-a u Jugoslaviji, XVII/1964. (To je diskusija u povodu članka F. Tuđmana »O istraživanju karaktera NOP-a u uvjetima u kojima su nastale odluke AVNOJ-a«, *Forum* 10/1963, Zagreb.)

⁵⁹ *Istri*, Pripreme Komunističke partije za oružani ustanak u Dalmaciji, X/1957; Srednjedalmatinski NOP odred, VIII/1955.

⁶⁰ VIII/1955.

⁶¹ D. Gizdić, Dalmacija u periodu obnove od oslobođenja do svršetka rata, XIV/1961.

⁶² II/1949.

⁶³ B. Žutić, Razvitak narodne vlasti u kotaru Vrginmost 1941—43, VIII/1955.

⁶⁴ V. Antić, Karakteristični momenti narodnooslobodilačke borbe u Istri, VII/1954.

⁶⁵ A. Lj. Lisac, Deportacije Srba iz Hrvatske 1941, IX/1956.